

K OTÁZCE OSOBNÍ SVOBODY V UTOPII THOMASE MORA

P a v e l S e m e r á t

Dílo Thomase Mora Utopie vyšlo poprvé tiskem roku 1516. Přestože ho sepsal až v roce 1515, inspiraci jistě čerpal již z předchozích let, tj. vlády Jindřicha VIII. Již v době Jindřichova nástupu na trůn se Evropou šíří humanismus a renesance. Uvolnění scholastických stavidel, které s sebou oba proudy přinesly, zvedlo vlnu, kterou evropská civilizace již několik staletí nepamatovala. Vědecky i umělecky se otevřely horizonty dávající možnost využít prostory po staletích zapomenuté a nevyužívané. Strnulost přístupu jediné církve k tomuto novému prostoru nevyhnutelně vedla k revoltě. Nezbytností při hájení pozic vznikající nové platformy se stala organizace schopná se takovému kolosu, jakým katolická církev nepochybně byla, postavit. Samozřejmě mluvím o reformaci. Učení Svaté stolice prodělalo tak významný otřes, že již nezůstalo pouze u kritiky církve, jejího učení, a hledání nápravy církve tak, jak se o to pokusilo před stoletím husitské hnutí. Jejich ještě poměrně obecné teze, na které tehdy lid slyšel, již po stu letech nedostačují. Nejlépe je možno tento rozdíl dokumentovat na osudu utrakvistické církve, řekl bych dcery husitství, jež ale po stovce let již postrádá pro tuto dobu nosné prvky a sami její členové si v šestnáctém století kladou otázku, co bude s její budoucností.

Nosnost myšlenek, na nichž byl postaven Tábor a vůbec celé hnutí, spočívá v narušení zaběhlého myšlenkového stereotypu o stávajícím uspořádání nejen církve, ale celé společnosti. Rozhodně mnoho nenadsadím, když budu tvrdit, že na sever od Alp to nebyla jenom italská renesance spojená se silou reformace, ale i rozšíření myšlenek, z nichž vycházelo a na nichž stálo husitství, jež v konečném důsledku vedly až Morově Utopii.

Je nasnadě, že to, co inspirovalo Thomase Mora k sepsání Utopie nebylo věcně ani časově vzdáleno tomu, co přivedlo Martina Luthera k sepsání

známých pětadevadesáti tezí.¹ Jen úrovně řešení daného problému jsou rozdílné. Ostatně i společenské postavení obou myslitelů hraje významnou roli. Luther, mnich předurčený ke klášternímu životu, se primárně věnuje věrouce. Lord kancléř More má zase jako právník a státní úředník, ale hlavně jako vlivná osoba, své zkušenosti s fungováním státního aparátu. Zklamání a jistě i pocit nemohoucnosti cokoli na tomto poli ovládaném Jindřichem VIII. zlepšit či napravit, mu dává sílu sepsat kontroverzní Utopii. O vážnosti, řekl bych až úctě, kterou požíval, svědčí nejen jeho přátelství s Erasmem Rotterdamským², ale především to, že tento titán evropského humanismu mu dedikoval své mistrovské dílo Chvála bláznovství. Oba preferovali řečtinu před latinou, protěžovanou a oblíbenou katolickou církví. V řečtině zní název této práce Moriae Encomium, takže Erasmus umístil Morovo příjmení dokonce přímo do titulu.

Jak Erasmus, tak Luther i More v určitém životním momentu dospěli do bodu, kdy byli nuceni konfrontovat svoji představu o světovém řádu s realitou. Erasmus zvolil cestu úsměvného ale zdrcujícího náhledu na svět, kdežto More přistoupil k vytvoření pomyslné nové životaschopné sociokulturní reality po Platónově vzoru, ovlivněné zkušeností s absolutistickou realitou Anglie pod Jindřichem VIII.

More vylíčil Utopii jako vývojově rigidní systém. Zřejmě proto, že nevznikala historicky, ale na zelené louce. Skutečný společenský vývoj jakoby v ní neexistoval a systém jako celek působí sice technicky dokonale, ale dalších vylepšení v zásadě není třeba, ustrnutí jako by bylo součástí dosažení nejlepšího stavu z možných. Utopie před námi stojí jako „ahistorická a definitivní“.³ Její základní pravidla nepřipouštějí změnu, vše musí zapadat do připravené šablony. Celý systém sice jaksi funguje, ale naprosto se nevychází z potřeb lidí uvnitř

¹ Kol., „Martin Luther“, [http://en.wikipedia.org/wiki/Martin_Luther#The_95_Theses], říjen 2006 .

² Kol., „Desiderius Erasmus“, [<http://en.wikipedia.org/wiki/Erasmus>], říjen 2006.

³ ADAMOVIČ, I.: S utopií na věčné časy. In: Revue Labyrint č. 15-16, Praha 2004, s. 2.

něho, kteří jsou nuceni se v první řadě podřizovat jeho běhu. Vzhledem k tomu, že veškerý okolní svět je z Utopie primárně vnímán již kvůli rozdílu ve státním uspořádání jako barbarský, není vlastně řadovému obyvateli dána jiná možnost než se zařadit. Takový systém fungující na bázi cukru a biče nemůže být podnětným prostředím a jako takový předem dusí případnou inovaci. Všichni jsou zaopatřeni, takže nemusí mít obavu z nedostatku, a na druhou stranu jsou součástí plánu, který počítá i s případnými výpadky výkonu jedinců. Připouští se navíc asketicky pouze to nejnужnější, ale už se nebere v úvahu, že bude takto zakonzervovaný systém dříve či později někým překonán a přidušen. To ostatně popisuje Aldous Huxley v *Ostrově*⁴. Utopie tam sice funguje ke spokojenosti všech, ale ohrožována a následně i překonána sousedy. V případě Ostrova je to případ pohlčení ekonomického. Tím však podobnost končí. Utopijští sice disponují poměrně značným majetkem, který hromadí především proto, aby se ubránili svým sousedům, ale ani tato převaha již nemůže stačit v globální společnosti jako je ta naše. Utopie sice může působit jako lokální hegemon, ale k udržení jiného pořádku než jaký vyznává celý okolní svět, by bylo zapotřebí minimálně pozice světové velmoci, která již má dostatečné prostředky jak k udržení svých jedinečných náhledů, tak k jejich prosazení, řekněme dokonce šíření, tj. hlavně vnucení jiným. Mohu se tu opřít o poměrně krátký život Sovětské reality. Obávám se, že její autoři a tvůrci socialismu vůbec, doplatili ve svých úvahách na nekritické přejímání tezí právě z Morovy Utopie. Není divu, že sovětské zřízení ustrnulo v direktivně řízeném systému, v němž si byli všichni rovni, ale někteří přece rovnější. Zárodek elitářství, dalšího rozkladného prvku Utopie, More ukryl ve vládnoucí třídě, kterou sice výrazně početně redukoval, aby snížil výdaje a s nimi spojenou nižší výkonnost ekonomiky, ale přesto jí ponechal elitní řídicí pozici. Podívejme se teď blíže na řadového občana a jeho pozici v systému.

⁴ HUXLEY, A.: *Ostrov*. Mat' a, Praha 2004. 320 s.

Společnost, rodina

Venkovská rodina se skládá z minimálně čtyřiceti členů, v jejichž čele stojí hospodář s hospodyní. Každým třiceti rodinám pak stojí v čele fylarch. Rodina je součástí jakéhosi rotačního cyklu. Každoročně se z každé rodiny stěhuje do města dvacet členů, kteří strávili na venkově dva roky, aby byli vystřídáni jinými dvaceti. Znamená to, že venkovská rodina v tom smyslu, jak ji chápeme my, sestává pouze ze zhruba dvaceti členů, což je pouhá polovina stálé domácnosti. Druhá polovina, tj. nově příchozí, mají navíc ve svém novém domově stejné domovské právo jako domáci. Takto prikazované soužití zajisté přináší oběma stranám mnoho třecích ploch, jež se musí řešit. První rok jsou nově příchozí zaučováni, druhý rok již sami zaučují nově příchozí a na jeho konci se opět vrací do města. Ti, které tato práce baví mohou samozřejmě zůstat i více let. Nejsm si moc jist výsledkem takových pobytů, když hlavní výkon a odpovědnost zřejmě zůstávají na domácích, hlavně hospodáři, který je za vše odpovědný, a příchozí se pracovní věnují zároveň s prací ještě jedni druhým – to pokud připustíme výchovný význam těchto „stáží“. Pro přiblížení si to můžeme představit jako prodlouženou povinnou brigádu známou z období socialismu. Práce se musí účastnit všichni, tj. i méně zruční jedinci. Druhou eventualitou by mohl ještě být model pán-poddaný, kterému se ale More snaží vyhýbat. Přinejmenším část „domácí rodiny“ by práce řekněme řídila či koordinovala a „brigádníci“ by pracovali. Jaké škody při zaučování vznikají budeme v knize hledat marně. Ostatně ani případné ztráty či snížení výkonnosti se nemusí řešit, protože je vše naplánováno s dostatečnou rezervou, která jistý stupeň plýtvání umožňuje. Tady se dostávám k otázce plánování, se kterým More počítá. Nedožíváme se však od něho, kdo plány sestavuje a na základě jakého klíče jednotlivým rodinám předepisuje výkony. Opět vyvstává otázka zneužitelnosti tak, jak to historicky dokladovala padesátá a začátek šedesátých let v „lidových demokraciích“. Hospodářům, kteří se odmítali dobrovolně podřídit „reformám a přechodu na socialistické hospodaření“, byly přidělovány

nesplnitelné kvóty dodávek, což se ovšem netýkalo ‚poslušných‘, kteří se státu podřídili. Ani otázka hlídání přiměřené výkonnosti či minimálně hospodárnosti není v Utopii na programu dne. Dozvíme se však, že se od každého vyžaduje pracovní výkon obvyklý pro místo a pozici, v níž pracuje. Nemohu si pomoci, ale taková formulace opět nahrává k využití při případných represích proti ‚neposlušným‘ nebo ještě příhodněji formulováno přímo podle socialistické terminologie ‚protistátním živlům‘.

Každá rodina usazená na venkově je tedy proměněna na jakési malé Jednotné zemědělské družstvo, v němž se navíc každý rok střídají noví členové, kteří často ani nemají k dané práci vztah, natož zkušenost. Přichází, aby si splnili ‚občanskou povinnost‘. „Pole [Utopijští] osívají, jen co potřebují pro výrobu chleba ... ačkoli mají vyzkoušeno, a to neobyčejně přesně, jak velkou spotřebu potravin má město se svým okolním územím, přece zvyšují setbu i chov dobytka podstatně nad vlastní spotřebu, aby mohli přebytky poskytnout sousedům.“⁵ Když mají dostatečné zásoby na dva roky dopředu, to pro případ špatného roku, „pak ze svých přebytků vyvážejí do jiných krajín veliké množství obilí, medu, vlny, lnu, dříví, červců a nachovců k barvení látek, vosku, loje, kůže, nadto i živých zvířat. Z toho ze všeho sedminu věnují darem pro chudé obyvatele oné krajiny, kam vyvážejí, ostatek tam prodají za přiměřeně mírnou cenu.“⁶ Ze zisku se pořizují všechny potřebné věci, které na Utopii nejsou dostupné, tzn. hlavně železo. Veškerý další možný přebytek zahraničního obchodu se teauruje do zlata a stříbra. S tímto státním pokladem se však zachází poněkud neobvykle: vyrábí se z něho okovy otrokům, nočníky a podobné *nečisté* předměty. A konečně opatření, které má za úkol snižovat výdaje za import: co se na venkově nevyrobí, to poskytuje, pokud může, – samozřejmě bezúplatně – město.

⁵ MORE, T.: Utopie. 2. vyd. Mladá fronta, Praha 1978. s. 60.

⁶ Ibid., s. 74.

Před sklizní fylarchové oznamují městským úředníkům počet potřebných pracovních sil, ti včas nastoupí a mají při vhodném počasí „za jediný den téměř všechno sklizeno.“⁷ Vzhledem k velikosti ostrova a počtu obyvatelstva by to obnášelo zastavit veškeré jiné činnosti na zmiňovaný jeden den, ale daleko spíše na ještě déle. Když vezmeme v úvahu, čím se More ve svém životě zabýval, pochopíme, že Lord kancléř si nikdy posekat pole s pšenicí pro vlastní potřebu nepotřeboval. Takovéto nasazení sezónních dělníků bych si ani nechtěl představit, pokud by neměli být sedřeni z kůže. Bez nasazení techniky, o níž však není ani zmínka, by tato představa byla více než pravděpodobná. V tomto případě se přikláním k názoru, že More opravdu neznal skutečnou náročnost těchto prací.

Rodinu většinou tvoří spříznění lidé. Dívky sice po svatbě odcházejí do rodiny manžela, ale synové a vnuci zůstávají a poslouchají nejstaršího příbuzného. Když není schopen vykonávat tuto roli, „nastupuje na jeho místo muž věkem nejbližší. Společnost tedy nevybočuje z patriarchálního modelu středověké evropské společnosti. Aby však obec příliš neprořídla nebo zase nemírně nezbytněla, je stanoveno, že žádná rodina – a je jich v každé obci šest tisíc, nečítajíc v to ty, které bydlí na venkově – nesmí mít méně dospělých členů než deset a více než šestnáct (počet nedospělých se totiž nedá předem omezovat) ... jsou dospělí lidé z početnějších rodin přepsáním převáděni do rodin méně početných.“⁸ Opět chybí popis mechanismu tohoto převádění. V první řadě asi půjde o pokus domluvit se v rámci rodiny. Ovšem v případě, že nedojde ke shodě, zřejmě nastupují donucovací prostředky k prosazení něčeho rozhodnutí – zřejmě hospodářova, možná traniborova⁹ či syfograntova¹⁰, teoreticky lze uvažovat i o intervenci senátu. More neměl nejšťastnější rodinný život, a zde se to odráží snad nejvíce. Opět jako by vůbec neuznával její nezastupitelnou roli;

⁷ Ibid., s. 60.

⁸ Ibid., s. 68.

⁹ Úředník nadřízený syfograntovi, má pečovat o deset syfograntů včetně jim svěřených rodin.

¹⁰ Volený úředník z povolání, starající se o třicet rodin.

dokonce ani užší kruh, v našem smyslu civilizačním kontextu rodinu, si nemůže být v tomto směru ničím jista. Je více než snadné z rodiny odtrhnout syna, dceru, otce či matku, aniž by byla možnost odvolání. Obrana proti rozhodnutí nebo dokonce úřední chybě v Utopii neexistuje. More vůbec ignoruje procedurální postupy, s nimiž rozhodně přicházel do styku. Je však představitelné, že si byl vědom ošidnosti jejich navržení či řešení právě vzhledem ke svým zkušenostem z působení ve státní správě. Snazší je přece jenom se tomuto okruhu vyhnout a tvářit se, že problémy tohoto typu se v Utopii řeší pouze výjimečně nebo dokonce nejsou třeba řešit vůbec. Zaběhlé způsoby jsou přece tak dokonalé jako nic jiného.

More vystupuje jako technokrat ignorující sociální potřeby a vazby. Řád, jenž představuje jeho Utopie je spíše pokusem uspořádat společnost na základě chladně racionálního a logického kalkulu ve službách účelnosti. Zpřetrhává nejen vazby rodinné. Z psychologického ani sociologického pohledu nebere vůbec v potaz základní aspekty společenského života. I přesídlování v rámci jednoho města je však teoreticky lépe snesitelné, když je alespoň naděje na osobní setkání, než stěhování mezi městy, a cestování je velmi omezeno, ale to již předbíhám. Překročí-li počet lidí v dané obci náležitou míru, jsou převáděni do měst, kde není počet obyvatel dostatečný. Pokud na celém ostrově přeroste počet obyvatel určitou stanovenou mez, je z každého města odeslán příslušný počet lidí na nejbližší pevninu „do kteréhokoli kraje, kde domorodcům zbývá hojně neobdělané půdy. Takovou osadu zřizují podle svých vlastních zákonů, přiberou však do ní tamní domorodce, chtějí-li s nimi žít společně ... svou civilizací totiž způsobují, že země, která se předtím zdála skoupá a neúrodná pro jeden národ, stane se bohatě postačující pro oba.“¹¹ Když však nejsou schopni nahradit nějaký velký úbytek obyvatelstva z důvodu nějaké pohromy z jiných částí ostrova při dodržení náležité míry zalidnění, „doplňují je návratem občanů z osady. Raději totiž dopouštějí, aby zahynuly osady, než aby se zmenšilo

některé z měst ostrova.“¹² Utopijská ideologie v tomto místě sice opět vychází jako vysoce racionálně uspořádaná společnost, ale ne jako ideální. More se nezabývá případným procesem výběru vhodných kandidátů k přesídlení. Ovšem, když situaci domyslíme, vychází nám, že dobrovolně se zřejmě bude hlásit málokdo. Nastupují donucovací prostředky a otázka, koho by stát měl možnost se případně ‚zbavit‘ – ‚nepohodlných‘ a ‚nepřizpůsobivých‘, a řešit tak případná vnitrostátní názorová napětí. K tomu samozřejmě přistupuje případná mašinérie, která za určitých okolností může některé opatření zmírnit či dokonce obejít. Skrývá se tu obrovský prostor pro manipulaci a korupci. Ani u toho však nezůstane.

„Odmítají-li domorodci žít podle utopijských zákonů, vyženou je z toho území a sami se o ně rozdělí. Narazí-li osadníci na branný odpor, utkávají se válkou. Pokládají to totiž za zcela spravedlivý důvod k válce, jestliže některý národ takové půdy sice sám neužívá a vlastní ji jako prázdnou a neobdělanou, avšak nechce dopřát jí užívat a ji vlastnit jiným, kteří se z ní mají podle příkazu přírody živit.“¹³ More se opět dostává na tenký led konfrontace Utopie se světem, který ji obklopuje. Zkonstruoval sice představu ‚nové‘ společnosti, ale ani slovem se nezmiňuje o dalším problematickém bodě, jakým je případný přechod od společnosti takové jakou zná k té, kterou idealizuje. Největší omezení, dalo by se říci bariéra, na níž jakákoli případná Utopie dříve či později narazí, jsou právě její vlastní hraniční prostor s útvarem, vyznávajícím tak diametrálně odlišné hodnoty jako naše současná civilizace ve srovnání s Utopií. Jak citováno výše, očekávaný dialog mezi sousedy se nekoná. Rozdílnost názorů se nijak neřeší, uznání jiného pohledu na věc se nepřipouští.

Ale obraťme se k rámci rodiny. U Utopijských zpravidla končí manželství smrtí, s výjimkou nesnesitelného odporu k mravům jednoho z manželů nebo cizoložstvím. Postižené straně je pak senátem dána možnost

¹¹ MORE, T.: Utopie. 2. vyd. Mladá fronta, Praha 1978. s. 68-69.

¹² Ibid., s. 69.

vstoupit do nového sňatku, ale druhá strana do smrti zůstane mimo manželství a žije v necti. Nikdo však nesmí zapudit manželku pouze kvůli nějakému tělesnému problému, tj. navíc v situaci, kdy nejvíce potřebuje podporu. Pokud si však oba partneři najdou jiné protějšky a oba s rozchodem souhlasí, mohou uzavřít sňatky nové. I zde se ale vyžaduje souhlas senátu, který celou záležitost nejprve důkladně vyšetří. Přesto je celý postup poměrně náročný, protože Utopijští vědí, že k upevnění svazků neprospívá možnost rozvodu a uzavření dalšího sňatku.¹⁴ Základní myšlenka věčného slibu manželského se podřizují i pravomoci senátu, jenž tu působí jako poslední instance dohlížející na mravnost, potažmo zákonnost. Svým způsobem je to zjednodušující řešení, jímž se řeší neexistence soudů tak, jak je známe. Na druhou stranu je i při stupni rozvodovosti, jaký panoval v 16. století, na pováženou, řešit každý jeden případ výhradně před senátem a otevírat před tímto početným a veřejným sborem všechny choulostivé kouty problematického svazku.

Teprve teď se však dostáváme k nejkrutějším trestům. „Ti, kdo poskvrní manželství, jsou pokutováni nejtěžším otroctvím. Jsou-li viníky ženatý muž a vdaná žena, mohou postižení členové [tj. jejich protějšky], ovšem přejí-li si toho, zapudit cizoložníky a spojit se manželstvím navzájem, jinak s osobami, které se jim budou zdát vhodnými. Pakli však jeden z poškozených setrvá v lásce k tak nehodnému členu manželské dvojice, neodpírá se dále uznávat jejich manželství za zákonité, ale s podmínkou, že bude ochoten následovat člena odsouzeného k nuceným pracím. A tu se někdy stává, že pokání jednoho a obětavá věrnost druhého vzbudí slitování u vladaře a dopomůže oběma vybřednout z otroctví. Kdo však podruhé upadne v cizoložství, je ztrestán smrtí.“¹⁵ Tady vidíme, jak vysoce si Utopijští cení manželství, když je možno použít dokonce trest nejvyšší. U skutků posuzují pak stejně skutek dokonaný jako zamýšlený, protože pouhé jeho neuskutečnění nemůže být polehčující

¹³ Ibid., s. 68-69.

¹⁴ Ibid., s. 92.

okolností. Při výběru trestů i u nejtěžších zločinů dávají výhradně přednost otroctví před popravami. Tvrdí, že úroveň potupy je tu srovnatelná a trestanci jsou pracovně užitečnější a zároveň jejich příklad působí odstrašujícím způsobem na ostatní. V případě, že se v tomto postavení vzepřou a vzbouří, zabíjejí je jako nezkrotitelnou zvěř. Na opačném pólu se tací, kteří se chovají trpělivě, mohou těšit z naděje, že pokud nastoupí cestu pokání a zjistí se, že si oškliví víc než trest hřích, je jim někdy na návrh vladaře či lidovým hlasováním trest zmírněn nebo jsou dokonce propuštěni z otroctví. Obávám se, že se opět musím vrátit k režimu tzv. lidových demokracií, které sice zpočátku, tj. v padesátých letech udělovaly absolutní tresty jako na běžícím páse, ale po hlavní vlně procesů s těmito drastickými tresty také ustoupily k rozumnějším trestům – odnětí svobody apod. Přestože stav otroctví ve svém arzenálu tyto režimy neměly, pracovní tábory, kde bylo postavení vězňů víceméně totožné s rolí otroků, v nich existovaly. Rozdíl je tedy pouze ten, že u Mora nejsou otroci izolováni od ostatní populace, ale jsou součástí společnosti, a mají v ní vlastní roli. Okolí na ně na oplátku může působit ‚výchovně‘ a tlačit na jejich ‚polepšení‘ či dokonce integraci.

Zaměstnání, cestování

Co se zaměstnání týče, nikdo není zproštěn povinnosti být vzdělán a určitý čas své povolání vykonávat. Každému se dostane jakéhosi hlavního vzdělání v dovednosti, kterou si vybere. „Je to ponejvíce buď vlnářství nebo lnářství nebo zednictví nebo řemeslo pracující s železem nebo dřevem. Jiných zaměstnání, která by stála za zmínku, tu prakticky není.“¹⁶ Převážně bývá každý vychován v řemesle svého otce. Pokud to však dotyčného táhne jinam, je převeden prostřednictvím adoptce do kterékoli rodiny daného řemesla. Jak otec, tak úřady přitom dbají, aby se dotyčný dostal k počestnému a dobrému

¹⁵ Ibid., s. 92.

¹⁶ Ibid., s. 64.

hospodáři. More je velmi skoupý na slovo při popisu oné adopce. Potomek je vlastně integrován na své nové rodiny, kterou mu stát přidělí. Jeho biologická rodina je sice informována o jeho prospěchu, ale jinak se stává součástí rodiny nové. Je to samozřejmě nejlepší způsob, jak poznat studované řemeslo, ale jaké to může zanechat psychické důsledky u mladších jedinců ponechám k vyřešení odborníkům. Možné je se vyučit i dalšímu řemeslu. Které z nich bude provozovat si smí vybrat, nepotřebuje-li však město jeho druhé. Stát v této roli snese přirovnání k feudálnímu řádu bránícímu svobodnému pohybu lidí. Má to samozřejmě svá pozitiva z hlediska organizace státu a hospodářství, ale z hlediska lidských práv převažují negativa omezující osobní svobodu. Tento termín More samozřejmě nemohl znát. I přesto More v přístupu ke vzdělání a zaměstnávání svou dobu předběhl. O svobodě volby, jakou dostali Utopijští, se naprosté většině populace v šestnáctém století mohlo jen zdát. Stejně tak pravidelné vzdělání bylo výsadou úzké elity.

„Předním a téměř jediným úkolem syfograntů je pečovat a dohlížet, aby nikdo nezahálel, nýbrž aby se každý svědomitě věnoval svému řemeslu, arci nikoli, aby od časného rána do pozdní noci mořil nepřetržitou prací jako tažný dobytek.“¹⁷ Stejně jako v socialismu, ani v Utopii neexistuje nezaměstnanost, každému je dán jistý úkol, jistá práce, kterou musí pro společnost odvést. Na druhou stranu se však neočekávají ani žádné údernické výkony. Den se sestává ze tří hodin práce dopoledne, oběda se dvěmi hodinami odpočinku a dalších tří hodin zaměstnání a následován je večerí. Z dnešního pohledu tento režim trochu zastíní pracovní soboty a neděle, ale myšlenka šestihodinové pracovní doby musela začátkem šestnáctého století rozhodně působit revolučně. A ‚přiměřenost‘ pracovního výkonu v pracovní době stejně tak. V takové souvislosti se pak snadno přechází role syfogranta, který musí dohlížet, pravda, na stovky lidí, aby plnili své povinnosti, takže může mít při větším množství problematických pracovníků o pracovní vytížení postaráno, ale je v konečném

důsledku ideální společnosti třeba stále někoho kontrolovat? V případě, že nepomůže domluva, nastupují zřejmě donucovací prostředky. Ty však More vynechal, ostatně narušovaly by popis ostrovní idylly. Za zmínku tu ještě stojí popsat systém, kterým se veřejný prostor kontroluje; je to, jako ostatně vše, věci každého. Tedy každý se rozhlíží a dívá po svém okolí a sleduje, zda jeho blízcí, sousedé, kolemjdoucí, provádí vše tak, jak je předepsáno a jak se má. Pokud se vyskytne odchylka nebo je někdo nahlášen, řeší stížnost hospodář, případně syfogrant či tranibor. Maně to připomíná systém Stasi,¹⁸ která měla nepředstavitelné množství tajných spolupracovníků, kteří ji ‚informovaly‘ o kdečem. V Utopii však nefunguje finanční odměňování, takže taková ‚spolupráce‘ se stává plněním ‚občanské povinnosti‘ každého jedince, a tedy samozřejmostí.

Po osmi hodinách spánku je dovoleno se zbývajícím časem nakládat dle vlastního uvážení, jen nesmí být zneužíván k otupělosti či zhýralosti. Nejen trávení volného času tak podléhá kontrole. Například cestovní do jiného města podléhá dovolení od syfograntů a traniborů. Ti takovou cestu mohou v případě potřeby, které by překážela, zakázat. Cestující jsou vybaveni průvodním listem od vladaře, v němž potvrzuje souhlas s cestou a určuje i datum návratu. K dispozici mají povoz a státního otroka, jenž se stará o povoz i tažné volky. „Zdrží-li se v některém místě déle než den, provozuje tam každý své řemeslo a tamní příslušníci téhož cechu se jich ujímají s největší laskavostí.“¹⁹ Pokud je někdo přistižen „mimo své území“²⁰ bez písemného povolení, „je pokládán za zběha, vrácen a přísně potrestán.“²¹ Při druhém takovém pokusu je dotyčný uvržen do otroctví. „Je-li někdo puzen touhou potloukat se po venkově náležejícím jeho obci, a má-li dovolení hospodářovo i souhlas manželčin,

¹⁷ Ibid., s. 64.

¹⁸ Tajná policie v bývalé Německé demokratické republice.

¹⁹ Ibid., s. 73.

²⁰ Ibid., s. 73.

²¹ Ibid., s. 73.

nebrání se mu v tom; ale ať přijde venku kamkoli, nedostane nikde jíst dříve, než splní dopolední pracovní úkol, nebo jak mnoho se tam před obědem obvykle dělá. Za takových podmínek může jít kamkoli v území svého města. Bude totiž městu neméně užitečný, než kdyby byl v městě.“²² Trest za vyhýbání se práci je exemplární a má od takového počínání předem odrazovat. Tady zřejmě opět našli inspiraci právní systémy zemí se socialistickým zřízením, které nejvíce penalizovaly ještě poškozování společného majetku. I případný delší pobyt mimo zaměstnání je u Utopijských ošetřen tím, že dotyční musí svou práci vykonávat i na cestách. Vzhledem ke kontrole pohybu osob, opět do značné míry také okopírované socialistickým zřízením, nepůsobí problém ani vykonávání řemesla v jiném městě, neboť je časově předem omezeno.

Otroci

Jako věc nehodnou svobodných občanů vykonávají činnosti spojené s lovem pouze otroci. „Pokládají totiž lov za nejnižší součást řezničiny; ostatní její části jsou užitečnější i počestnější, protože mnohem více ochraňují zvířata a zabíjejí je toliko z nutnosti, kdežto lovec vyhledává jenom rozkoš ze zabíjení a rozsápání ubohého zvířátka. A o takovéto choutce, dívat se na smrt, i když jde jenom o zvěř, soudí, že buď pramení z citu ukrutného srdce, anebo že vytrvalé opakování tak divoké rozkoše nakonec vyústí v ukrutnost povahy.“²³

„Jakožto otroků neužívají Utopijští ani válečných zajatců – s výjimkou těch, jež zajali ve válce, kterou oni sami vedli –, ani dětí otroků, ani konečně nikoho, kterého by si mohli koupit z otrocké služby u jiných národů, nýbrž jenom takových lidí, které zločin v Utopii spáchaný vyřadil ze svobodných občanů, anebo – a to je druh mnohem častější – kteří byli pro zločin, jehož se dopustili u cizích národů, odsouzeni k takovému trestu; takových totiž dovážejí

²² Ibid., s. 73.

²³ Ibid., s. 83-84.

mnoho, získávajíce je někdy za levný peníz, častěji i zdarma.“²⁴ Tací jsou stále v okovech a nuceni pracovat. „Přitom se jejich vlastním otrokům dostává okovů krutějších; o nich totiž soudí, že jsou tím provinilejší a že si zasloužili tím horší odstrašující potrestání, protože se nedovedli zdržet zločinu přesto, že byli tak přeslavnou výchovou znamenitě vyzbrojeni k řádnému životu.“²⁵ Explicitně si konečně dovídáme, že celý systém mám opravdu v první řadě občany vychovávat. Nemohu si neodpustit výhradu k Morově domyšlivosti a víře v dokonalost způsobu výchovy jím v Utopii realizovaného jako skutečného cíle státu. Stát totiž chápe jako to nejvyšší a nejspravedlivější, ale už ne jako represivní, snadno manipulovatelný a korumpovatelný či korumpující.

Čestně a vlídně – téměř jako s občany – zachází s těmi otroky, kteří jsou chudí a pracovití a dali přednost pozici otroka u Utopijských. „Chce-li někdo od nich odejít, což se neděje často, ani ho nezdržují proti jeho vůli, ani ho nepropouštějí s holýma rukama.“²⁶ Přestože Utopijští mnoho neválčí a ani trestanců není mnoho, otrocké práce je potřeba nepoměrně více než by připouštěl předchozí popis. Sama skutečnost, že se bez otroků tato dokonalá společnost neobejde, je přinejmenším zarážející. „Vzbuzuje [to] dojem, že třídu otroků tvoří [také] utopijská opozice a všichni, komu se nelíbí zřízení.“²⁷

Závěr

Termín Utopie si Thomas More vypůjčil z řečtiny. Ze slov eotopus, tj. ‚dobré místo‘, a outopus, tedy ‚nikde‘, ho můžeme přeložit jako dobré místo, které neexistuje. Sám si tedy byl vědom nerealizovatelnosti takové společnosti. More se dle mého názoru pokusil alespoň vytyčit ty body, které považoval za stěžejní při případné reformě společnosti. Utopii nepovažuje za pouhé zábavné

²⁴ Ibid., s. 90.

²⁵ Ibid., s. 90.

²⁶ Ibid., s. 90.

²⁷ PODANÝ, R.: Utopia macht frei. Revue Labyrinth, 2004, č. 15-16., s. 9.

čtení, ale otiskl do ní vlastní zkušenost z reality anglické společnosti za absolutistické vlády Jindřicha VIII., tedy především svoji nespokojenost s ní. Ostatně za své názory a postoje byl později popraven. Co mě však překvapilo je důležitost, jakou připisuje výchovné roli společnosti, potažmo státu. Svě „přeslavné výchově“²⁸ podřizuje všechny jednotlivosti v běhu společnosti, včetně osobních práv. Dochází, řekl bych, až k jakési ‚diktatuře výchovy‘, které nelze uniknout ani v soukromí, čímž se zřejmě má docílit o to silnějšího účinku.

Zkušenosti s totalitními režimy dvacátého století, které More samozřejmě nemohl předvídat, nám navíc umožňují zblízka nahlížet odvrácenou stranu Utopie – otázku osobní svobody. More se z tohoto pohledu jeví jako technokrat, protože osobní svobody striktně podřizuje běhu společnosti. Jedince nahlíží daleko spíše jako jedno kolečko v rámci celého systému, teprve na druhém místě jako svobodnou entitu s vlastními právy. Snaží se mu v co nejširší možné míře jeho roli ulehčit, ale rozjetý stroj společnosti má vždy přednost. Jako lord kancléř znal zákulisí státní politiky a jistě se snažil přijít s nějakým zlepšením stavu, kdy je poddaný vydán napospas absolutní a nevypočitatelné moci svého vladaře. Morova představa by zřejmě byla podřízená se zřízením, které má racionálně bezproblémové odůvodnění a smysl, s nímž se More může identifikovat, a to i za cenu rozsáhlých ústupků na poli osobních svobod. Tento termín v Morově době ostatně ještě ani nebyl znám.

²⁸ MORE, T.: Utopie. 2. vyd. Mladá fronta, Praha 1978. s. 90.